

Nevenka Černigoj-Sadar POLITIKA PROSTEGA ČASA

Članek obravnava protislovja politike prostega časa in značilnosti različnih usmeritev v politikah prostega časa. Razvoj politike prostega časa v Evropi je povezan s spremembami v pojmovanju prostega časa, aktualnimi problemi posameznih držav in stopnjo ozaveščenosti o pomenu kakovosti življenja.

Usmeritve v politiki prostega časa se razlikujejo v ciljih, ki jih želijo doseči ter stopnji povezanosti z drugimi področji socialne in gospodarske politike. Odnos med javnim, zasebnim in prostovoljnim sektorjem je dokaj spremenljiv, vsebinski kriteriji razmejevanja pa so ohlapni. Javni sektor je postavljen v ospredje pri poskusih odpravljanja napak neuspešnih programov socialne politike na drugih področjih življenja, zasebni sektor pa v primeru pomanjkanja finančnih virov in razširitve obsega in vsebine ponudbe.

V članku so podani nekateri elementi za evalvacijo politike prostega časa.

The article deals with contradictions related to leisure policy and the main trends of leisure policy in Europe.

The various orientations in leisure policy are defined by their goals as well as their relationships with other spheres of social and economic policy. The relations among public, private and voluntary sectors are quite flexible. The public sector is mainly responsible for integration and social reproduction. The private sector is activated to get additional financial resources and to increase the variability of leisure goods and services.

prosti čas, socialna politika, kvaliteta življenja, socialni problemi

Kontradikcije politike prostega časa

Prosti čas in »prostor za prosti čas« v družbi ne obstajata avtomatično sama po sebi, ampak se vedno znova vzpostavljata in spreminjata z aktivnostmi svojih akterjev. Te aktivnosti pa pogosto implicirajo bazične konflikte glede različnih pomenov in uporabe prostega časa. Prostočasne aktivnosti so vrednostno opredeljene. Pri politiki prostega časa se nerazrešeni dualizem osnovnih konceptov socialne politike »osvobajanje in kontrola« ter teorije prostega časa¹ »svoboda in omejitve« najbolj jasno pokaže.

Tudi v primeru, če bodo države blaginje vedno bolj vključevale prosti čas, posebno šport, v svojo politiko, je malo verjetno, da bodo »prostočasni servisi« v večjem obsegu postali domena države. Obstaja inherentna kontradikcija med planiranjem, od katerega je država blaginje odvisna, in osnovnim karakteristikami prostega časa. Naj navedem le nekatere izmed njih:

- Prosti čas po definiciji pomeni pravico ljudi do neke vrste »brezdelja«, toda država mora spodbujati produktivnost in etiko dela.
- Prosti čas pomeni, da ljudje delajo, kar želijo, brez omejitev in kontrole, toda država mora zagotoviti določeno mero konformnosti in reda.
- Prosta izbira pomeni prost dostop, toda vlada mora dolgoročno planirati in zaščititi ljudi pred visoko socialno ceno pretiranega popraševanja po »dobrinah prostega časa«.

Ta neskladja so poskušali nekateri totalitarni režimi reševati s popolno

nacionalizacijo in kolonializacijo prostega časa, vendar jim dolgoročno problema ni uspelo rešiti.

Izhodišče za vključitev prostega časa v socialno politiko je jasna opredelitev vsebine časa (katere aktivnosti so najbolj ustrezne in zakaj) in prostora. Pri določanju namena in pomena »porabe« časa in prostora vedno obstajajo konfliktna zahteve in interesi, ki se pogosto skušajo prekriati s poenostavljenimi »planerskimi slogani« kot so »družba prostega časa« ali »šport za vse«. Iz teh razlogov lahko opredelimo »preskrbo« prostega časa in prostora kot političen proces, v katerem se lahko zasleduje različne cilje.²

Faze razvoja politike prostega časa v Evropi

V Evropi zasledimo štiri faze politike prostega časa (Lederman, 1983):

1) V petdesetih in v začetku šestdesetih let je bila politika prostega časa usmerjena predvsem na ustvarjanje specializiranih oblik prostega časa in počitniških ponudb, namenjenih določenim starostnim skupinam (predvsem mladim). Problemi prostega časa starejših ljudi in raznih marginalnih skupin so bili povsem spregledani.

Politiki in planerji so se ukvarjali predvsem s problemi povečanega prometa.

2) V sredini šestdesetih let so hitra urbanizacija, uvedba petdnevnega delovnika in porast ostarele populacije spodbudile splošen preobrat v razmišljanju o prostem času. Pojavili so se skupnostni centri (community centers) za različne starostne skupine (predvsem mlade in stare), da bi preprečili izolacijo in getoizacijo. V nekaterih evropskih državah je prišlo do »pristočasne politične revolucije« v šolskih poslopih, šola ni bila le poslopje za vzgojo in izobraževanje otrok, ampak izobraževalni, kulturni in pristočasni center za vse (multipurpose center).

3) V sedemdesetih letih je stopila v ospredje zahteva po »humanih« mestih. Pojavil se je politični slogan »mesto za človeka« in ne za promet. Zahtevi po materialni zaščiti okolja (čista voda in zrak, manj hrupa ipd.) se je pridružila zahteva po duhovni zaščiti okolja (»spalna naselja« niso dovolj za življenje, potrebni so socialni stiki in »prostori za igro«).

4) V četrti fazi se je pokazalo dejstvo, da največ prostega časa preživimo doma in v bližnji okolici. Tako je postal aktualen pojem kakovosti življenja v bivalnem okolju in soseski. V mnogih primerih so začele grupe državljanov in gradbene kooperative, brez lokalnih avtoritet, same skrbeti za izboljšanje svojega okolja. V teh primerih gre za radikalen preobrat od formalne intervencije k posameznim akcijam skupin državljanov, s čimer se je šele potrdila avtonomija prostega časa.

V sedemdesetih letih se je vzporedno s kritiko države blaginje – kritizirali so jo tisti, ki so zaupali trgu rešitev alokacije dobrin – pojavilo tudi spoznanje socialdemokratskih skupin, da država blaginje ni imuna na krize ter da vzpostavlja svoje lastne oblike odvisnosti. Od »pristočasnih iniciativ« so si predvsem politiki obetali rešitev vsaj nekaterih negativnih družbenih simptomov.

Na nivoju lokalne politike so iniciative usmerjanje prostega časa, običajno v šport in rekreacijo, postale pomemben način obvladovanja »prisilnega prostega časa« nezaposlenih in obenem pomemben element v izboljšanju kvalitete življenja depriviranih in marginalnih skupin. Takšne pristočasne iniciative so bile v skladu z vizijo razvoja skupnosti, obenem pa so dokazovale senzibilnost lokalne politike za zahteve prebivalcev. Po navadi so bile vse pristočasne iniciative tudi profesionalno podprte.

V nekaterih državah je bila politika prostega časa povezana s poskusi obvladovanja urbanih neredov in strahom pred rastočim uličnim kriminalom – nasilnim porabništvom depriviranih in nezaposlenih, ki se kaže v vlogah in krajah.

V osemdesetih letih pa je strokovna literatura že pokazala na omejen vpliv prostočasnih iniciativ pri obravnavanju in prestavitvi socialnih in ekonomskih problemov. Te pobude namreč niso reševale problemov tako uspešno, kot bi si to želeli politiki in profesionalni praktiki. V tem obdobju so se tudi začeli zmanjševati stroški za konvencionalno področje socialne politike in zaostrovanje kontrole nad javno porabo. V nekaterih evropskih državah pa so začeli financirati politike ekonomske regeneracije in turizma, pogosto v povezavi z zasebnim lokalnim kapitalom. Tako so bile tudi lokalne oblasti prisiljene pridobiti privatni kapital pri uresničevanju neprofitnih ciljev socialne politike. Nekatere lokalne vlade v Angliji razmišljajo o integriranem paketu lokalne socialne politike (izobraževanje, zaposlovanje, stanovanja in prosti čas) kot edinem demokratičnem sredstvu, ki bi se lahko zoperstavil tržnim silam, ki jih podpira akumulacija privatnega kapitala in politika monetarizma ter privatizacije centralnih vlad.

Na kakšen način bodo financirane javne službe in kdo jih bo izvajal, bo jedro političnih debat v začetku devetdesetih let. Nekateri avtorji (Brahman et al., 1989) tudi pričakujejo premik od »mehkih« oblik regulacije (prek politike preskrbe) k »trdim« oblikam regulacije (z uporabo prisile, policije) pri reševanju urbanih neredov in temnejših plati porabništva ter ekonomskega individualizma. To pa bi seveda pomenilo povečevanje prostorske segregacije in povečano ločevanje skupin, opredeljenih z razredno, rasno, spolno in generacijsko pripadnostjo ter drugimi socialnimi atributi, kar pa je v nasprotju s cilji socialne politike.

Usmeritve v politiki prostega časa

V okviru obstoječega socialnega in ekonomskega razvoja ugotavlja Brahman s sodelavci (1989) več usmeritev v politiki prostega časa, ki se lahko izvajajo vzporedno, pogosto pa so tudi v neposrednem konfliktu:

– Prosti čas se šteje primarno kot odgovornost zasebnega ali prostovoljnega sektorja. To je rezultat ali cilj ekonomske politike, da bi minimalizirala porabo javnega sektorja in tržila javno preskrbo, ali pa stališča, da prosti čas ni področje, v katerega naj bi se vpletala država. Prosti čas je definiran kot področje individualne svobode, proste izbire, v katero se država ne more vpletati, ne da bi kompromitirala njegove bistvene značilnosti. To stališče seveda prezre že obstoječe oblike intervencije. Pri takšnem načinu razmišljanja postane prosti čas kot področje »zadovoljstva, veselja« preveč trivialno za pozitivno državno intervencijo. In če si ljudje želijo zadovoljstva, jim ga bo pač preskrbel trg.

– Prosti čas je lahko del konvencionalne k blaginji usmerjene socialne politike s specializiranimi oddelki lokalnih vlad in specializiranim javnim sektorjem, v katerem profesionalci poskušajo ohraniti obstoječe vire in preskrbo in si prizadevajo, da bi le te čim bolj razvili in jih naredili dostopne tudi tistim, ki jih sicer ne uporabljajo zaradi materialnih ali kulturnih omejitev. Politika prostega časa oblikuje del konvencionalne politike »enakega dostopa«, pri kateri je »prostočasna oskrba z objekti in organizacijo« nekakšen motivacijski usmerjevalec in olajševalec za sodelovanje pri različnih (sprejemljivih) oblikah porabe prostega časa. V tem primeru politika prostega časa

poskuša korigirati tržne odnose, za katere meni, da producirajo napačno vrsto prostočasne preskrbe (na primer komercialne oblike poceni zabave), ali pa izključijo depriviligirane skupine.

- Prosti čas je lahko del podjetniškega stila urbane politike, ki predstavlja predvsem nekakšen trgovski servis, ki deluje v smeri čim večjega profita. Lokalna vlada se skuša s prostim časom čim bolj okoristiti ali s splošnimi obdavčitvami vseh oblik lokalnih zabav ali s tem, da razvija prostočasne servise na področjih, kjer lahko dohodek preseže marginalne javne stroške. Profit se potem uporabi za financiranje neprofitnih, toda socialno zaželenih oblik preskrbe.

- Prosti čas se lahko šteje kot pomembno sredstvo pri razvoju skupnosti, posebno za (nezaposlene) mlade in njihovo integracijo v legitimne mreže urbanih struktur in procesov ali pri skupnostih, kjer prihaja zaradi rastoče nezaposlenosti do deteriorizacije konvencionalnih oblik legitimnih socialnih integracij. Prostočasna oskrba oziroma prostočasne aktivnosti in odnosi se uporabijo kot sredstvo za vzpostavljanje novih in legalnih identitet ter oblik sodelovanja v primeru, ko se konvencionalne (temelječe na industrijskem načinu produkcije, plačanem delu ali na tradicionalnih družinskih formacijah) porušijo oziroma se ne morejo obdržati.

- Z ekonomske perspektive imamo lahko prosti čas za pomembno sredstvo za pridobivanje novih virov dohodka v mesto. Javni sektor lahko v sodelovanju z zasebnim kapitalom poskuša izboljšati in revitalizirati zgodovinska mestna jedra, predstaviti zgodovinsko preteklost in dati mestnemu jedru živahnjšo in bolj prijetno infrastrukturo. Namen tega je, privabiti več turistov v mesto, zamenjati tradicionalne industrijske zaposlitve z zaposlitvami v obrti, turizmu in servisnem sektorju, ali pa privabiti skupine z višjimi dohodki.

- Prosti čas lahko postane del avtonomne kulturne politike, ki poskuša politizirati dominantne in popularne kulturne oblike ter konvencionalne kulturne politike z namenom, da pretrga obstoječe oblike kulturne dominacije in kulturne klasifikacije. Takšen prijem da oblikam popularne, množične ali partikularistične kulture enake možnosti v javni reprezentaciji. Ob takšni politiki se meje med prostim časom in kulturo zabrišejo. Kulturne ekspresije postanejo objekt prostočasnih izkušenj, hkrati pa prostočasne dobrine in servisi postanejo objekt estetskih oblik.

Zgoraj omenjena klasifikacija načinov politike prostega časa ni izčrpala vseh možnosti, vsekakor pa pomaga pri identifikaciji vloge prostega časa v okviru urbane in širše socialne politike.

Tako pri načrtovanju kot pri analizi politike prostega časa v mestu⁶ se upoštevajo odnosi na različnih ravneh:

- Vloga mesta (ali regije) v (re)produkciji nacionalnih procesov akumulacije kapitala in nacionalne delitve dela. Ti odnosi so pomembni tudi na mednarodnem nivoju. Čeprav so lokalne ekonomije v različnih stopnjah odvisnosti od mednarodnih tržnih odnosov, se temu vplivu ne morejo izogniti. Pri obravnavanju prostega časa se ne moremo izogniti njegovi internacionalizaciji zaradi interkulturne in internacionalne mediacije informacij, tako prek tiskanih kot avdiovizualnih medijev. Vsakršno nacionalno ali etnično omejevanje prepreči videnje prave slike socialne realnosti na tem področju.

- Odnos med centralno in lokalno administracijo je v primeru politike prostega časa največkrat nejasen. Poleg dimenzije centralnega usmerjanja vs. lokalne samodeterminacije je pomembna tudi funkcionalna delitev odgovornosti glede proizvodnje in porabe. Prosti čas pa se ne da uvrstiti ali v porabo ali v proizvodnjo, ker pokriva oboje. Lokalna vlada lahko torej spodbuja po-

rabo (tako, da domačini in turisti čim več trošijo) ali pa spodbuja proizvodnjo (pritegne nove oblike gospodarske dejavnosti, ki povečajo »preskrbo prostega časa«).

– V evropskem prostoru je odnos med zasebnim in javnim sektorjem (v našem primeru družbenim) dokaj fleksibilen, saj v različnih deželah zasledimo različne obsege zavzetosti javnega sektorja za prosti čas. Kljub temu da merila ponavadi niso operacionalizirana, javni sektor skrbi predvsem za neke vrste integracijo in socialno reprodukcijo, zasebni pa za zabavo. Tako slednji skrbi predvsem za zabavo, popularno kulturo in turizem, javni sektor pa subvencionira in/ali organizira dejavnosti, ki so neposredno povezane z javno blaginjo, kot so zdravje, kultura, vzgoja in izobraževanje.

Spremenjena pozicija mest ali regij v mednarodni delitvi dela in spremembe v delitvi odgovornosti med centralno in lokalno administracijo so privedle tudi do spremembe institucionaliziranih odnosov med zasebnim in javnim sektorjem. Ob zmanjšanju nacionalnih virov financiranja so se lokalne vlade začele obračati k lokalnemu kapitalu – zaradi financiranja obstoječe preskrbe – ter razvijati nove centre akumulacije kapitala. Tako se je politika, ki je bila prvotno organizirana »proti trgu« (to je razvoj javne preskrbe, ki kompenzira neenakomeren razvoj in zadovoljuje lokalne potrebe) spremenila v politiko, ki je organizirana »preko« trga (spodbuja trg, poskuša usmerjati naložbe in razvija družbeno zasebne povezave). To pa pomeni povsem drugačno planiranje prostega časa. Javne debate, ki odločajo o novih projektih, nadomestijo investicijske študije. Že obstoječe ustanove pa se začnejo drugače obravnavati, na primer: namesto vloge muzeja v prenosu znanja in procesu izobraževanja se poudari njegova vloga pri »trženju« mesta.

– Za načrtovanje kakršnihkoli regulativnih mehanizmov pa je nujen odgovor, ali ima politika prostega časa posredne ali neposredne učinke, in v kakšni smeri. V tem primeru gre za kontinuirano evaluacijo odnosa med politiko prostega časa in dejanskimi vzorci porabe časa različnih socialnih skupin. Rezultati strokovno izvedenih raziskav so pravzaprav edino merilo, ki pove, do kakšne mere nam je uspelo omiliti protislovja, spremljajoča politiko prostega časa. To pa velja tudi za socialno politiko na drugih področjih življenja.

OPOMBE

- 1 Osnovno vprašanje socioloških teorij prostega časa je, kako so posamezniki in skupine locirani v socialni strukturi in v kakšnem obsegu je prosti čas področje svobode in omejitev. Te teorije so pravzaprav na »isti poti« kot teorije civilne družbe, katere zanima, v kakšnem obsegu je prosti čas bolj zasebno kot javno področje, kjer so posamezniki osvobojeni podrobnih regulacij in omejitev pri zadovoljevanju svojih potreb in želja.
- 2 Za ilustracijo bo navedenih nekaj izsekov iz politike prostega časa Velike Britanije in Francije. Vladni komite za šport in prosti čas je v sedemdesetih letih v Veliki Britaniji zagovarjal distributivno pravičnost: »prostočasni« servisi naj bi bili zagotovljeni vsem, ne glede na to, ali si jih lahko privoščijo ali ne, ali živijo v revnih ali bogatih okoljih. Z integrativnim načinom obravnavanja politike prostega časa je poskušal zajeti vse socialne skupine in narediti vse »za sodelujoče državljane« (Clarke in Critcher, 1985). Sprejeli so politiko razširjeno po Evropi »šport za vse«. Svet za šport (The Sports Council) je poskušal približati športne objekte čim večjemu številu ljudi. Posebna pozornost je bila posvečena »športno nepismenim«, to so bili starejši, ženske in prizadeti. Akcija »Šport za vse« se ni upravičevala zgolj sama po sebi, ampak tudi kot sredstvo za ohranjanje zdravja, pozitivnih socialnih učinkov in krepitev socialne solidarnosti. Šport se je začel obravnavati kot drugi socialni servisi. V osemdesetih letih pa je vladna politika prostega časa (pod vodstvom konservativcev) postala sestavni del usmeritve k reprivatizaciji ekonomije in minimalizaciji vloge države. Čim večja je bila zahteva po racionalnosti in ekonomski učinkovitosti lokalnih vlad, tem bolj se je izgubljala tudi komponenta prostega časa. V ospredje so stopali predvsem stanovanjski problemi.

Francoske vlade po drugi svetovni vojni niso v večji meri posegale na področje prostega časa, razen z razporejanjem zagotovljenih počitnic in infrastrukture na področju turizma. V začetku osemdesetih pa je prišla v Franciji na oblast socialistična vlada in z usmerjanjem virov k depri- viligiranim poskušala zmanjšati socialne neenakosti na področju prostega časa. Vlada je leta 1981 ustanovila Ministrstvo za prosti čas.

- 3 Mesto je izpostavljeno zato, ker: a) pride konfliktnost ekonomskih in neekonomskih interesov najbolj jasno do izraza, b) se skoraj po pravilu poskuša s politiko prostega časa reševati neuspešnost politike na drugih področjih.

LITERATURA

- 1 Brahman, P., Henry, I., Mommaas, H., Van der Poel, H. (Eds.) (1989) *Leisure and Urban Processes*. London: Routledge.
- 2 Clarke, J., Critcher, C. (1985) *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*. Urbana: University of Illinois Press.
- 3 Kelly, J.R. (1985) *Leisure Identities and Interactions*. London: Allen and Anwin.
- 4 Ledermann, A. (1983) *Leisure – yesterday – today – tomorrow*. ELRA – Information, Zurich, 11 (1-3), 4-5.
- 5 Wilson, J. (1988) *Politics and Leisure*. Boston: Unwin Hyman.